

А.Т.Нурманов - п.ф.д. ЖДПИ, Жиззах ш., Ўзбекистон
Ё.Турганов – таянч докторант ЖДПИ, Жиззах ш., Ўзбекистон

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ БИЛИМ, КЎНИКМА ВА МАЛАКАЛАРИНИ БАҲОЛАШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Аннотация: мақолада бошланғич синф ўқувчиларининг ўқув ютуқларини баҳолаш борасида хорижий тажрибалар таҳлил қилинган, ушбу соҳадаги етакчи тенденциялар аниқланган.

Таянч сўзлар: ўқувчиларнинг ўқув ютуқлари, халқаро тадқиқотлар, таълим сифати, таълим сифатини баҳолаш, миллий тизимлар.

Аннотация: в данной статье дается анализ зарубежного опыта по оценке учебных достижений учащихся начальных классов, определены ведущие тенденции в этой сфере.

Ключевые слова: учебные достижения учащихся, международные исследования, качество образования, оценка качества образования, национальные системы.

Resume: This article provides an analysis of foreign experience in assessing the educational achievements of primary school students, identifies the leading trends in this area.

Key words: educational achievements of students, international studies, quality of education, assessment of the quality of education, national systems.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 февралдаги «Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги ПҚ 4623-сон Қарорида «мамлакатимизда педагог кадрлар тайёрлаш сифатини илғор халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш, олий педагогик таълимга рақамли технологияларни жорий этиш, замонавий ахборот-коммуникация ва таълим технологияларининг мустаҳкам интеграциясини таъминлаш пировардида педагог кадрларнинг касбий маҳоратини узлуксиз ривожлантириб бориш, юксак маданиятли, амалий касбий кўникмаларга эга, тарбия, ўқитиш методлари ва баҳолаш мезонларини пухта эгаллаган замонавий педагогик кадрларни тайёрлаш» каби таълим соҳасини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари белгилаб берилди [1].

Ушбу устувор йўналишлардан келиб чиқиб, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини таълим сифати, ўқувчиларнинг ўқув ютуқлари - билим, кўникма ва малакалари, компетенцияларини баҳолаш борасида илғор хорижий тажрибалар ва халқаро тенденциялар билан яқиндан таништириш, уларнинг баҳолаш компетенцияларни такомиллаштириш муҳим назарий ва амалий аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикасида узлуксиз таълим тизимини, жумладан, бошланғич таълимни ривожлантиришнинг муҳим йўналишларидан бири таълим тизимидаги реал тенденцияларни аниқлаш имконини берувчи

мустаҳкам илмий-тадқиқот ишларини шакллантириш, барча даражаларда таълим натижаларига таъсир этувчи омилларни баҳолаш ҳисбланади.

Умумий ўрта таълим, жумладан, бошланғич таълим сифатини баҳолаш орқали ёшларга сифатли таълим хизматларини тақдим этиш, уларда асосий компетенцияларни шакллантириш борасида бугун дунёнинг етакчи мамлакатларида устуворлик берилаётган халқаро қиёсий тадқиқотлар моҳияти ва аҳамиятига қисқача тўхталиб ўтамиз.

Бундай тадқиқотларга, асосан, қуйидагиларни келтириш мумкин: PISA – (Programme for international student assessment) ўқувчиларнинг ўқув ютуқларини баҳолаш бўйича халқаро дастур, PIRLS – (Progress in international reading literacy study) матнни ўқиш ва тушуниш бўйича халқаро лойиҳа. Унда 4-синф ўқувчилари иштирок этади. IEA (ўқув ютуқларини баҳолаш бўйича халқаро ассоциация томонидан ўтказилади).

TIMSS – (Trends in mathematics and science study) – 4, 8, 11-синф ўқувчиларининг математик ва табиий фанлар бўйича таълим сифатини мониторинг қилиш бўйича халқаро тадқиқот. IEA томонидан ташкил этилади.

ICCS (international civic and citizenship study) – IEA томонидан ўтказиладиган 8-синф ўқувчиларининг фуқаролик таълими бўйича халқаро тадқиқот.

TALIS (Teaching and learning international survey) – иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти томонидан ўқитувчилар корпусидан ўтказиладиган ўқитиш методикаси бўйича халқаро тадқиқот.

ICILS (international computer and information literacy study) – IEA томонидан ташкил этиладиган компьютер ва информацион саводхонлик бўйича халқаро тадқиқот. 8-синф ўқувчиларининг ахборот асрида ўқиш, иш ва ҳаётга тайёргарлик даражасини баҳолаш амалга оширилади.

TEDS (teacher education and development study in mathematics) – бошланғич ва ўрта мактаб математика ўқитувчиларининг тайёргарлик даражасини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқот.

Мамлакатимизда узлуксиз таълим сифатининг жаҳон миқёсида тан олинмишида таълим сифатини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқот ва лойиҳалар самарали инструментлардан биридир. Улар таълим стандартлари, энг яхши таълим тизимлари мисолида таълим самарадорлиги ҳақида ҳамда уларнинг хизматларидан фойдаланишнинг барча учун тенг ва аниқлиги ҳақида маълумот беради; таълим сифати соҳасида етакчи мамлакатларда ўхшаш муаммолар қандай ўз ечимини топаётганлиги, мақсад ва вазифалар қандай қўйилаётганлигини тушуниб олишга ёрдам беради. Бошқача қилиб айтганда, бундай қиёсий тадқиқотлар таълим сиёсатини ишлаб чиқувчилар, ўқитувчилар ва олимларга хорижий ҳамкасблари эришган ютуқлар контекстида ўзларининг даражаларини баҳолаш имкониятини беради. Энг муҳими, бундай тадқиқотлар асосида миллий таълим тизимлари муваффақиятли ислоҳ қилинади.

Юқорида келтирилган тадқиқотларнинг ҳар бири иккита асосий вазифани бажаради [5]:

1) иштирокчи-мамлакатларда таълим аҳволини ўрганиш асосида дунёда таълимнинг ривожланиш тенденцияларини аниқлаш; 2) иштирокчи мамлакатларда ўқувчиларнинг умумтаълим тайёргарлигини баҳолаш ва таълим натижаларига таъсир этувчи омилларни аниқлаш.

Таълим сифатини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқотларда дунё таълим тизимларига хос бўлган етакчи тенденциялар асосида яратилган замонавий таълим парадигмалари ва концепциялари ўз ифодасини топади. Жумладан, бугунги кунда умумтаълим мактаблари ўқувчиларини турли хил маданият ва миллат вакиллари билан бирга яшаш ва ишлаш, бошқа ғоялар ва эҳтиёжларни кадрлаш; бир бирига ишонч ва ҳамкорлик қилиш; миллий чегаралардан ташқарига чиқувчи муаммоларни ҳал қилишга ўргатиши зарур. Бугун мактаблар иқтисодий ва ижтимоий ҳаётда содир бўлаётган ўзгаришларга тайёрлаши, ҳали яратилмаган иш жойларида меҳнат қилишга, ихтиро этилган технологиялардан фойдаланишга, келажакда пайдо бўлиши мумкин бўлган ижтимоий муаммоларни ҳал қилишга ўқувчиларни тайёрлаши керак. Ривожланган давлатлар таълимида бугун интеллектуал тафаккур кўникмаларидан фойдаланишга, ижодий фаолият ва танқидий таҳлил, муаммоларни еча олиш ва мустақил қарорлар қабул қилиш кўникмаларини ривожлантиришга алоҳида урғу берилмоқда. Ўқувчиларда жамоада яшаш ва меҳнат қилишга ёрдам берувчи ижтимоий ва эмоционал малакалар шакллантириш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Тадқиқотимизда PISA, TIMSS ва PIRLS каби халқаро тадқиқотларда ўқувчилари юқори натижаларни кўрсатиб келаётган Буюк Британия, Гонконг, Канада, Финляндия, Франция каби мамлакатларда таълим сифатини баҳолаш борасидаги тажрибаларни ёритишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Кўрсатиб ўтилган мамлакатлар таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотларга бағишланган илмий адабиётлар таҳлили ҳар бир даражада таълим сифатини баҳолаш соҳасидаги ислохотларга зарур йўналиш берувчи учта асосий тенденцияларни аниқлаш имконини беради [4]:

янги авлод стандартларини яратиш (очиқ таълим натижалари ва уларнинг предметлар бўйича аниқлаштирилиши: сифат ва сон даражалари; стандартларнинг операционал хусусияти: предметли кўникмаларни баҳолаш парметрлари сифатида);

таълим сифатини баҳолаш инструментлари ва технологияларини ишлаб чиқиш;

бошқарувчи тузилмаларга таълим сифатини баҳолаш натижалари тўғрисидаги маълумотларни олиш ва зарур ҳолларда тегишли тузатишлар киритиш имкониятини берувчи тескари алоқа тузилмасини яратиш [2].

Хорижий мамлакатларда стандартлар қуйидаги мақсадларда ишлаб чиқилади:

ўқувчилар эгаллаши лозим бўлган таълим мазмунини аниқлаш;

мамлакатда таълим даражасини кўтариш ва такомиллаштириш;

ўқувчилар ютуқларини ўлчаш ва баҳолаш асосларини яратиш;

Ўқитувчилар, ўқувчилар, уларнинг ота-оналарини ҳамда жамоатчиликни ўқувчилар ютуқларига нисбатан кутганликлари тўғрисида хабардор қилиш.

Таълим сифатини баҳолаш бўйича таниқли халқаро эксперт ва тадқиқотчилардан Винсент Грини ва Томас Келлаган [2] ўқувчиларнинг ўқув ютуқларини баҳолаш бўйича халқаро ва миллий тизимларнинг мақсад ва вазифалари, ўзига хос хусусиятлари, ютуқ ва камчиликлари, баҳолаш технологияларини АҚШ, Ҳиндистон ва бошқа бир қанча мамлакатлар мисолида очиб берган.

Тадқиқотчиларнинг хулосаларига кўра, ўқувчиларнинг ўқув ютуқларини баҳолаш бўйича миллий тизимлар учун қуйидаги умумий хусусиятлар тааллуқли: [2, б.30]: ўқув жараёни қанчалик яхши ташкил этилган (ўқув режаларга ва ўқувчиларни ҳаётга ёки ўқишнинг кейинги босқичига тайёрлашга нисбатан); қўйилаётган баҳолар қанчалик ўқувчилар билим ва кўникмаларининг кучли ва кучсиз жиҳатларини намоён этади; тест натижаларига кўра ўғил болалар ва қиз болалар, шаҳар ва қишлоқ ўқувчилари, мамлакатнинг турли хил минтақалари ўқувчилари ўртасида фарқ борми; таълим натижаларига қандай омиллар таъсир этмоқда? Ўқувчиларнинг ўқув ютуқлари таълим муҳитининг қайси хусусиятларига кўпроқ боғлиқ (мактаб ресурслари, ўқитувчиларнинг компетентлиги, мактабниги тури ва ҳ.к.); зарур ресурслар билан таъминлашда (дарслик, малакали ўқитувчилар ва бошқа қирувчи маълумотлар сифати) давлат стандартларидан фойдаланиладими; вақт ўтиши билан ўқувчиларнинг ўқув ютуқлари ўзгараётими.

Бошланғич синф ўқувчиларининг ўқув ютуқларини баҳолаш борасида халқаро PIRLS тадқиқоти миллий баҳолаш тизимлари учун бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг баҳолаш компетенцияларини такомиллаштириш борасида муҳим аҳамият касб этади. Ушбу тадқиқот Таълим ютуқларини баҳолаш бўйича халқаро Ассоциация томонидан 1991 йилдан буён ўтказилиб келинмоқда. 4-синф ўқувчиларининг ўқиш саводхонлиги «Жамият ёки индивид томонидан талаб қилинган ёзма тил шаклларида фойдаланиш ва тушуниш қобилияти» сифатида талқин этилади [2, б 160].

PIRLS матнларни тушунишнинг тўртта жараёнлари билан кесишадиган иккита мақсадларни ўз ичига қамраб олади. Мақсадлар қуйидагилар:

1. Адабий мақсадлар. Адабий тажриба орттириш учун ўқиш жараёнида ўқувчи матндаги воқеа-ҳодисалар ва характерларга киришиб,

тилни эгаллаганлигидан лаззат олади.

2. Ахборот олиш мақсади. Реал дунё воқеликлари билан ўқувчини таништирувчи хронологик матнлар (биография, рецепт ва инструкциялар) ёки нохронологик матнлар (муҳокама ва ишонтирувчи) ни ўқиш.

Матнни тушуниш учун ўқувчилар қуйидагиларга алоҳида эътибор беришлари талаб этилади:

фикрни бир жойга тўплаш ва тақдим этилган маълумотни аниқлаштириш. Масалан, маълум ғояларни ажратиб олиш, мавзу ва асосий ғоя ифода этилган гапларни топиш;

тўғри хулосалар қилиш. Масалан, воқеаларнинг бири бошқасига сабаб бўлиши, матнда хулосаларни бирлаштириш;

ғоя ва маълумотларни талқин этиш ва бирлаштириш. Масалан, матндаги энг асосий мавзу умумлаштирилган ахборотни аниқлаш;

матннинг мазмуни, тили ва бошқа элементларини баҳолаш. Муаллиф воқеа-ҳодисаларни қандай қилиб кутилмаганда яқунланганлигини тасвирлаб бериш;

матндаги маълумотнинг тугалланганлиги ёки тушунарлилиги тўғрисида фикр юритиш.

Ҳар бир мақсад бўйича аутентик матнлардан фойдаланиш учун тўрт соатлик тест ўтказиш талаб этилади. 4-синф ўқувчиларини бир соатдан ортиқ вақт тест ечишга чиқолмаслиги эътиборга олиниб, баҳолаш материаллари тўртта тўпламда тақдим этилади ва ҳар бир ўқувчи улардан биттасига жавоб беради.

Матнни тушунтиришнинг тўртта жараёнларининг ҳар бири бўйича ўқувчиларнинг қобилиятлари матнга ҳавола этилган саволлар асосида аниқланади. Топшириқларнинг иккита шаклидан фойдаланилади: кўп танловли ва йиғма, бир жавобли.

Ўқувчиларнинг ўқишга муносабатлари ва ўқишдаги одатлари анкеталар ёрдамида аниқланади. Ўқувчиларнинг ўқиш саводхонлигини ривожлантиришга ижобий таъсир этувчи оилавий ва мактабдаги омилларни аниқлаш учун ҳам ота-оналар, ўқитувчилар ва мактаб директорларидан сўровномалар ўтказилади.

Умумтаълим мактаблари ўқувчиларининг математика ва табиий фанлар бўйича халқаро тадқиқот TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study) дастури ўқувчиларнинг ўқув ютуқларини баҳолаш халқаро Ассоциацияси IEA томонидан ташкил этилади. Мазкур тадқиқот дунёнинг турли мамлакатларида умумтаълим мактабларининг бошланғич синф босқичи якунида 4-синфлари ҳамда умумий ўрта таълимнинг якуни сифатида 8-синф ўқувчиларининг математика ва табиий фанлар бўйича ўқув ютуқларини баҳолаш ва таққослаш билан биргаликда таълим тизимларининг ўзига хос хусусиятлари ва фарқларини аниқлаш мақсадида амалга оширилиб келинмоқда. Мазкур тадқиқот тизимли равишда 4 йилда бир марта ташкил этилиб, бугунги кунга қадар 6 марта (1995, 1999, 2003, 2007, 2011, 2015 йилларда) ташкил этилган. Шу билан биргаликда 1995 йилдан бошлаб 3 марта битирувчи синфларда ўқитиш сифатини баҳолашга йўналтирилган кенгайтирилган ва чуқурлаштирилган тадқиқот (Advanced TIMSS) ташкил этилган.

Мазкур тадқиқотда нафақат ўқувчиларнинг билим ва кўникмалари, балки уларнинг фанларга бўлган муносабатлари, қизиқишлари ҳамда ўқишга бўлган мотивациялари ҳам таҳлил қилинади. Тадқиқот ўзига хос бўлган

технология асосида ташкил этиладики, бунда баҳолашда иштирок этадиган мамлакатларнинг 4 ва 8-синф ўқувчиларининг математика ва табиий фанлар бўйича билимларининг ривожланиш тенденциясини ҳар 4 йилда бир марта кузатиш ва таҳлил қилиш имконини беради. Мазкур тадқиқот бошланғич синфдан умумий ўрта таълимга ўтиш жараёнидаги омиллар ва ўқувчиларнинг ўқув ютуқларидаги ўзгаришлар мониторингини амалга ошириш имконини беради. Тадқиқот жараёнида таълим сифтига таъсир этган омиллар, ўқув-тарбия жараёнининг ўзига хос жиҳатлари, таълим муассасасининг хусусиятлари, ўқувчилар, уларнинг оилалари ва ўқитувчиларга боғлиқ бўлган ҳамда уларнинг таълим сифтига таъсир доираси ўрганилади. Мазкур таълим сифтига таъсир кўрсатадиган омилларни аниқлаш мақсадида назорат ишларига кўшимча равишда ўқувчилар, ўқитувчилар, мактаб маъмурияти ва ота-оналардан сўровномалар олинади.

Тадқиқотнинг технология ва инструментларини ишлаб чиқиш жараёнида дунёнинг бир қатор етакчи илмий-тадқиқот марказлари, шу соҳага дахлдор ташкилотлар иштирок этади. Жумладан, таълим соҳасида тест синовни хизмати (ETS – Educational Testing Service, АҚШ), Канада статистика маркази (Statistics Canada), Ўқув ютуқларини баҳолаш халқаро Ассоциациясининг секретариати (IEA, Нидерландия), Ўқув ютуқларини баҳолаш халқаро Ассоциациясининг натижаларни қайта ишлаш маркази (DPC IEA – Data Processing Center IEA, Германия) ва бошқа манфаатдор ташкилотлар иштирок этади.

Турли мамлакатларда мутахассисларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш мақсадида бир нечта маслаҳатлашув кўмиталари ташкил этилган бўлиб, тадқиқот жараёни Бостон коллежида жойлашган Халқаро мувофиқлаштириш маркази томонидан мувофиқлаштириб борилади (ISC – International Study Centre, Boston College, ФҚШ). Мазкур тадқиқотни амалга ошириш мақсадида махсус концептуал ҳужжат «TIMSS Assessment Frameworks and Specifications» ишлаб чиқилади ҳамда барча иштирокчи мамлакатлар билан келишилади. Мазкур ҳужжатда баҳолашдаги ёндашув, баҳолаш технологияси ва методологияси, текшириладиган таълим мазмуни, баҳоланадиган ўқувчиларнинг фаолият турлари, ўрганиладиган омиллар, таълим жараёни иштирокчилари ва жамоатчилик вакиллари учун сўровномалар ва бошқалар батафсил баён этилади.

Тадқиқотни амалга ошириш воситалари қуйидагилардан иборат: ўқув ютуқларини баҳолаш тестлари; сўровномалар (ўқувчилар, ўқитувчилар, таълим муассасаси маъмурияти, таълим соҳасидаги мутахассислар, таълим сифатини кузатувчилари, назоратчилари учун); методик таъминот (тадқиқотни ташкил этадиган маҳаллий координатор учун йўриқнома, танловни амалга ошириш йўриқномаси, мактаб координаторлари учун йўриқнома, тест синовларини ташкил этиш бўйича кўрсатма, очиқ турдаги жавоби ёзиладиган топшириқларни бажариш бўйича кўрсатма, натижаларни маълумотлар базасига киритиш бўйича кўрсатма ва бошқ.); дастурий таъминот

(синфлар, ўқувчилар ва мактабларни танлаш ҳамда маълумотларни киритиш бўйича).

Назорат топшириқлари қуйидаги принциплар асосида баҳоланади: текшириладиган таълим мазмуни ва ўқув-тарбия жараёнини адекват қамраб олиш; имкони борича кўпроқ тадқиқотда иштирок этаётган давлатларда ўрганиладиган ўқув материалларига халқаро тест топшириқларининг мувофиқлигини таъминлаш; назорат топшириқларининг ўзаро алоқасини таъминлаш; баҳоланаётган таълим мазмунининг математика ва табиий фанларнинг ривожлантиришдаги аҳамиятлилиги; таёрланган тест топшириқларининг ўқувчилар ёши ва психо-физиологик хусусиятларига мувофиқлиги; кенг қамровли тадқиқотларни амалга ошириш талабларига амал қилиниши ва бошқалар киради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 февралдаги «Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги ПҚ 4623-сон Қарори.
2. 2003. Local, «National and international Levels of Sistem Evaluation: Introduction». In international Handbook of Educational Evaluation, ed. T. Kellaghan and D.L. Stufflebeam, 873-82. Dordrecht, Netherlandds: Kluwer Academic; Грини Винсен. Оценка образовательных достижений на национальном уровне / Винсент Грини, Томас Келлаган; пер.с англ. Т.Н. Леоновой; науч. ред. М. Б. Чельшкова. – М.: Логос, 2011. – 208 с.
3. Nurmanov A.T., Turgunov Yo.I. ON THE POSSIBILITIES OF USING MODERN INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN IMPROVING // Science and world. 2020. № 7 (83). P.52-54.
4. Nurmanov A.T., Mustafakulov A.A. Managing the Quality of Training of Pedagogical Personnel's on the Basis of TQM - (Total Quality Management) // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 05, 2020. P.3759-3770.
5. Нурманов А.Т., Мустафакулов А.А. Олий таълим муассасаларида ТQM-сифатни ялпи бошқариш тизими. Услубий қўлланма. – Тошкент, ТДПУ, 2019. - 160 б.